

*Pogled na crkvu sv. Filipa
Nerija u Makarskoj*

Sandra Belas
Split

HVARSKI »MRAMOR« NA OLTARIMA U CRKVI SV. FILIPA NERIJA U MAKARSKOJ

UDK:726.591:7.023.1-032.548>(497.583Makarska)

Rukopis primljen za tisak 13. 4. 2019.

Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća

Stručni članak

Professional paper

Biskup Stjepan Blašković 1758. godine gradi na obali u Makarskoj crkvu sv. Filipa Nerija po uzoru na katedralu sv. Marka s jednostavno artikuliranim pročeljem. Četiri bočna oltara arhitektonskog tipa izvedena su od raznobojnog mramora koji je, po tradiciji, ubran u Jelsi na Hvaru. Degradacija kamena uzrokovana je velikom količinom soli i lošim odabirom površinskog sloja kamena za oltar.

Ključne riječi: Makarska; oltari; Jelsa; kamenolomi; Fortis

Biskup Bartul Kačić, ustoličen 1615. godine, započeo je prvu fazu obnove makarske biskupije, koja je uključivala popravak, a u nekim slučajevima i izgradnju malih crkava. Iako je biskup Bartul Kačić za svoju rezidenciju izabrao franjevački samostan u Zaostrogu, njegovo zalaganje i trajna nazočnost u Biskupiji rezultirala je poboljšanjem pastoralne službe. Za vrijeme njegovih nasljednika, biskupa fra Petra Kačića i fra Marijana Lišnjića, vodili su se tursko-mletački ratovi za vrijeme kojih je djelovanje nekih župa bilo neredovito. Nakon oslobođenja ovog prostora od turske vlasti, biskup Nikola Bijanković u dobroj mjeri privodi kraju drugu završnu fazu obnove u kojoj započinje gradnja katedrale sv. Marka. Uz pomoć Mletačke Republike, uspostavlja kaptol, otvara redovitu katedralnu školu i uređuje biskupsku kancelariju s arhivom. On i njegov nasljednik biskup Stjepan Blašković uspijevaju u naumu preuređenja župa u dijelu biskupije pod mletačkom vlašću. Makarska doživljava procvat trgovine i urbanističkog razvoja; na katedralnom trgu, osim katedrale, niče gradska česma s najstarijim kamenim grbom Makarske, podižu se barokne palače, uređuje se i makarska obala na čijoj se zapadnoj strani gradi palača Tonoli, a u središnjem dijelu crkva sv. Filipa Nerija. Upravo biskup Stjepan Blašković 1758. god. gradi na obali novu crkvu sv. Filipa sa zgradom

oratorija¹ i posebnu zgradu za smještaj siromašnih putnika i glagoljaških klerika o čemu svjedoči natpis nad ulaznim vratima.

Gradnja katedrale započeta je 1700., a dovršena 1758. godine novcem Mletačke Republike koja se, ugovorom sklopljenim sa Svetom Stolicom 1690. godine, obvezala na financiranje.² Jedino je istočna bočna kapela sagrađena novcem lokalne plemićke obitelji Kačić.³ Jednostavnog pročelja s trokutastim zabatom te dva izdužena prozora i jednim okruglim, crkva sv. Marka odaje skromne prilike onoga doba i činjenicu da su na njoj radili vojni inženjeri. Oni su neposredno i posredno utjecali na arhitektonski izričaj lokalnih graditelja te se na području makarske biskupije ovakav jednostavni koncept oblikovanja ponavlja i na nizu građevina, poput crkve franjevačkog samostana u Živogošću i Zaostrogu, crkve Svih Svetih u Gornjoj Podgori, ali i crkve sv. Filipa Nerija u Makarskoj.⁴ Republika Venecija primjenjivala je politiku štednje te su sve građevine financirane državnim novcem u dalmatinskim gradovima u 18. st. uskraćene za bogatiji barokni ukras.⁵

Nova je crkva na obali građena po uzoru na stolnu s pročeljem koje završava zabatom i s jednim okruglim i dva duguljasta otvora. Zvonik, odijeljen od crkve, jednostavnog je oblikovanja s polukružnim otvorima i kamenom završnom piramidom. Kao autora projekta i izvođača radova Cvito Fisković spominje Josipa Visaggija iz Napulja.⁶ Darka Bilić smatra da se vjerojatno radi o Giuseppeu Visaggiju, a ne Vicenzu Bisaggiju koji se u 18. st. doselio u Dalmaciju iz Apulije.⁷

U jednobrodnoj unutrašnjosti glavni je oltar te četiri bočna istovjetna mramorna, dva sa svake strane, smještena u polukružnim plitkim nišama. Na krajevima svoda barokni su prozori, danas niše za kipove. Činjenica da se bočni oltari razlikuju tek u boji mramora i sitnim pojedinostima, nameće da su klesani u istoj radionici i podignuti odjednom. Oltari imaju arhitektonsku formu s retablom tipa edikule u koju je umetnuta oltarna pala, od kojih je najkvalitetnija ona s prikazom Skidanja s križa. Ostali su posvećeni Gospi od Karmela, sv. Filipu Neriju, sv. Lovri i sv. Stjepanu Prvomučniku. Edikule oltara flankirane su kompozitnim stupovima koji nose stupnjevano gređe na kojima leže lukovi zabata. Retabli oltara leže na dvjema stepenicama, a oni posvećeni Gospi od Karmela i sv. Filipu Neriju razlikuju se po izrezu za tabernakul smještenom na sredini druge stepenice. Svi oltari izrađeni su od raznobojnog mramora, a jedino oltar sv. Stjepana Prvomuč-

¹ Pop P. Kaer, *Makarska i primorje*, pretisak iz 1914. godine, *Matica Hrvatska*, Makarska 1996., str. 40.

² M. Vidović, „Nikola Bijanković, splitski kanonik i makarski biskup (1645-1730)“, *Crkva u svijetu*, Split 1981., str. 80-81.

³ Ibid.

⁴ D. Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike*, Književni krug, Split, 2013., str. 135.

⁵ D. Bilić, „Izgradnja zvonika katedrale u Makarskoj“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* br. 42, Split 2011., str. 316.

⁶ C. Fisković, „Zvonik filipinske crkve u Makarskoj“, *Zbornik za likovne umjetnosti* 9, Novi Sad, 1973., str. 279.

⁷ D. Bilić, *Svetište Gospe Sinjske na nacrtima iz Arhiva Franjevačkog samostana u Sinju*, Institut za povijest umjetnosti, Split 2017., str. 42-43.

*Oltar Skidanja Isusa s križa, prvi na istoku,
Makarska, crkva sv. Filipa Nerija*

*Oltar Gospe od Karmela, drugi na istoku,
Makarska, crkva sv. Filipa Nerija*

nika i sv. Lovre ima isklesanu golubicu Duha Svetoga u medaljonu u vrhu zabata. Antependiji četiriju oltara izrađeni su na sličan način, od višebojnog mramora, u dva plana. Onaj prednji, uži, ima konkavno-konveksni završetak i ukrašen je istokračnim križem u izduženom četverolistu.

Od nekadašnjeg glavnog baroknog oltara ostala je samo menza na dvije stepenice izrađena od crvenog mramora s ukrasima od bijelog i zelenog mramora na prednjem dijelu. Podloga od zelenog mramora uokvirena je bijelim mramornim pravokutnim okvirom, a u središtu je školjka obrubljena listovima i s otvorom u obliku dviju C-linija u čijem je središtu istokračni križ. Na spoju haste i antene osmerolatični je cvijet.

Bočni su oltari u jako lošem stanju, stupovi su oštećeni, posebno stepenasta predela i baze stupova, neki dijelovi su odvojeni, a mramor se trusi. Razlog tome nalazimo u činjenici da je crkva sv. Filipa na samoj obali čime je utjecaj morske soli izrazit, ali i u kvaliteti samoga mramora. Naime, Alberto Fortis u djelu *Putovanje po Dalmaciji* navodi da je mramor korišten za izradu ovih oltara donesen iz Jelse na otoku Hvaru koja je također smještena na obali te se ne odlikuje kvalitetom.⁸ Iako A. Fortis piše ... *fece cavare tutte le Collone della nuova sua*

⁸ A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia* I, II, Sarajevo 1974., str. 179.

*Oltar sv. Lovre i sv. Stjepana Prvomučenika,
prvi na zapadu, Makarska,
crkva sv. Filipa Nerija*

*Oltar sv. Filipa Nerija, drugi na zapadu,
Makarska, crkva sv. Filipa Nerija*

*Cattedrale...*⁹ P. Kaer nadopunjuje da se opis kamena korištenog za izradu odnosi na crvenkasti mramor oltara u crkvi sv. Filipa Nerija na obali te tako prenosi: ... *Presvietli Biskup Makarski Blašković poslužio se je ovim mramorom (iz Jelse) da napravi sve stupce i stepenice oltara u novosagrađenoj njegovoj crkvi (sv. Filipa). Jedina mahna leži u tomu, što klesari nisu znali izabrati najbolje gradivo, uporabljajući, zavedeni od nerazborite štednje, ono što im je došlo na prvi mah pod ruku, kao najzgodnije za ukrcavanje i prinos. Kada bi se unapred htjelo upotrebljavati novi kamenolom nema se računati na gornji sloj, koji je pokvaren od nepogodnosti zraka, ili od slanoće ako je blizu mora, nego tražiti ga na dalje u unutarjosti otoka...*¹⁰ Po Fortisovu navodu, kamenari su za oltare u crkvi sv. Filipa Nerija, vjerojatno zbog niže cijene, odabrali vanjski sloj kamena. Kako je Jelsa mjesto koje je smješteno na sjevernoj obali otoka Hvara, neupitno je da je mramor iz ovog kamenoloma bio pod utjecajem soli i vremenskih nepogoda što je rezultiralo lošim stanjem u kojem se nalaze danas.

Već je spomenuto da su oltari izrađeni od raznobojnih vrsta mramora koji, na prvi pogled, privlače svojom ljepotom i dinamičnošću uzorka koji zaokuplja oko.

⁹ Ibid.

¹⁰ Pop P. Kaer, *Makarska i primorje*, str. 41.

Antependij glavnog oltara, Makarska, crkva sv. Filipa Nerija

Unatoč dobrom prvom dojmu, jelšanski mramor ne posjeduje onu glatkoću i konzistenciju koju iziskuje funkcija kojoj je namijenjen. Tako Fortis nadalje navodi: *Smjese jelšanskih mramora upotrijebljenih u Makarskoj veoma su lijepo, ugladene su kao najljepši pješčenjaci što se vide upotrijebljeni u Rimu, a vjerojatno su bili dovezeni iz Dalmacije; ali cement što povezuje komade pretrpio je određen stupanj pogoršanja jer je dugi niz stoljeća bio izložen vodama s neba i s mora, sunčanoj toplini, djelovanju zraka; stoga se događa da glatkoća tih radova nema onu neprekidnost i savršenost što bi se od njih morala očekivati.*¹¹

Danas u Jelsi nema djelatnih kamenoloma i ne može se sa sigurnošću potvrditi iz koje je kave ubran crvenkasti mramor upotrijebljen za oltare filipinske crkve. Činjenica je da su dalmatinski otoci već od antike otvarali brojne kamenolome, od kojih ni Hvar nije bio iznimka¹². Tako se, osim u gradu Hvaru, spominje da su na otoku Hvaru poznati kamenolomi bili kod Vrboske, Jelse i na Šćedru te kako su početkom 19. st. hvarski kamenolomi opskrbljivali pločama gotovo cijelu Dalmaciju.¹³ Sudeći po Fortisovim riječima, jelšanski je kamenolom stajao blizu morske obale čime su utjecaji vanjskih čimbenika rezultirali lošijom kvalitetom mramora i stanjem u kojem se danas oltari u crkvi sv. Filipa nalaze. Otoci su, osim zbog bogatstva vapnencem, bili važni i zbog jednostavnijeg pristupa i transporta kamena. Tako, uz blizinu obale, pomaže i pad terena od kamenoloma prema moru koji se koristi kao rampa za spuštanje velikih kamenih blokova.

Kada je riječ o ljepoti samoga mramora na hvarskom području, M. Kišpanić i F. Tućan početkom 20. st. kažu kako se naši mramori ne mogu pohvaliti onim

¹¹ A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, str. 179-180.

¹² J. Belamarić u knjizi *Kamen istočnog Jadrana* (Split, 2015., str. 55-57.) piše kako su hvarski kamenolomi, u odnosu na bračke i korčulanske, manje poznati, ali je neobično da je taj kamen bio polikromiran. Nadalje, navodi kako su se u kamenolomima kod Bogomolja na istočnoj strani otoka, zatim kod Svete Nedjelje te pod najvišim otočkim vrhom sv. Nikole protezali slojevi ružičastog, crvenog i crnog mramora.

¹³ M. Bibić-Žiže, „Kove naše zapušćene“, *Kruvenica* br. 9., Hvar 2009., str. 29-31.

*Detalj oltara Skidanja Isusa s križa,
Makarska, crkva sv. Filipa Nerija*

*Detalj oltara Gospe od Karmela,
Makarska, crkva sv. Filipa Nerija*

svojstvima koje posjeduju mramori Carrare, Pharosa, Pentelikona, Hiosa i Himeta, ali su ipak lijepo kamenje: *Sad su sivi, pa crni, pa crvenkasti, sad ružičasti, zelenkasti i smeđi, a kad se izbruse i uglačaju, ne bi nikada rekao da je to onaj mutni vapnenac, što ga susrećeš po Lici, Dalmaciji i Hercegovini. Sjaje se kao da si ga uljem namazao...*¹⁴

U crkvi je, pored glavnog oltara, i nadgrobna ploča biskupa Stjepana Blaškovića koji je tu bio pokopan, ali čiji su ostaci zbog neadekvatnih uvjeta premješteni u crkvu sv. Marka godine 1851. Pop Petar Kaer tako navodi: *Biskup Stjepan Blašković bio je ukopan u svojoj zornoj crkvi sv. Filipa, u donjem uglu iste, na desnu ruku ulazećemu. Možda je on tako zaželio – ali mjesto nije bilo najprikladnije za ukop, jer odveć vlažno i mračno, tako da kroz kratko vrijeme spomenik počeo od vlage propadati i pliesom se pokrivati, a što je tek moglo biti u samoj podzemnoj grobnici s biskupovim ostacima.*¹⁵ Uzevši u obzir stanje crkve sv. Filipa već 1851. godine kada su iz nje morale biti premještene kosti biskupa Blaškovića i stupanj propadanja u kojem se ona danas nalazi, nije iznenađujuće da je inventar koji je u crkvi ostao pretrpio takva oštećenja.

Nakon dolaska pod mletačku vlast i procvata trgovine, opseg je gradnje u Makarskoj rastao, ali su onodobne prilike ipak utjecale na samu izvedbu građevina koje su podignute. Racionalizacija državnog novca umanjila je kvalitetu umjetničkog oblikovanja, tako da ne čudi da crkva sv. Filipa, u odnosu na katedralu, odaje gradnju još skromnijih razmjera, bilo da se sagledava jednostavno oblikovanje pročelja i zvonika ili pak njezini manji omjeri. Ni njena unutrašnjost nije u tolikoj mjeri ra-

¹⁴ M. Kišpatić, F. Tućan, *Slike iz rudstva*, Matica Hrvatska, Zagreb 1914.

¹⁵ Pop P. Kaer, *Makarska i primorje*, str. 42.

skošna kao crkva sv. Marka. Barokne pale na oltarima nisu od izuzetne umjetničke vrijednosti, od kojih se ističe ona s prikazom Skidanja s križa, a sama kvaliteta mramora korištenog za izvedbu oltara nije na zadovoljavajućoj razini što rezultira njihovim današnjim oštećenjima i općenito lošim prilikama u kojima se crkva sv. Filipa nalazi.

MARBLE OF HVAR ON THE ALTARS IN THE CHURCH OF ST. PHILIP NERI IN MAKARSKA

Summary

After the liberation of Makarska from the Turkish occupation, Bishop Nikola Bijanković almost reached the end of the second final phase of reconstruction, in which he and his successor, Bishop Stjepan Blašković, succeeded in their aim of restoring the parishes in the part of dioceses that had been under the Venetian rule. It was precisely bishop Stjepan Blašković who built a new church of St. Philip Neri on the coast in 1758 with an oratory building and a special building for the accommodation of poor travellers and Glagolitic clerics. The new church was modelled on the cathedral with a facade ending in a tympanum and one round and two longitudinal openings. The bell tower, separate from the church, is of simple design with semi-circular openings and the pyramidal spire in stone. The one-nave interior treasures the main and four identical side altars in marble, two on each side, placed in semi-circular shallow niches. The altars are of architectural shape with an aedicula-type reredos in which an altarpiece has been inserted, the most prominent of which is the depiction of the Descent from the cross. The others are dedicated to Our Lady of Mount Carmel, St. Philip Neri, St. Lawrence and St. Stephen Protmartyr. All the altars are made in multicoloured marble and are in very poor condition; the pillars are torn, some parts are separated, and the marble is flaking. The reason for this lies in the fact that the church of St. Philip is situated at the very coast, which is why the impact of sea salt on the marble is significant, but it also has to do with the quality of the marble itself. According to Fortis' statement, the stonemasons had selected an outer layer of stone for the altars of St. Philip Neri's church probably due to lower prices. Given that Jelsa is situated on the northern coast of the island of Hvar, it is unquestionable that the marble from this quarry had been affected by salt and weather disasters, which resulted in a bad state in which it is today.

Key words: Makarska; altars; Jelsa; quarries; Fortis